

**FRIEDRICH NAUMANN
FOUNDATION** For Freedom.

Western Balkans

REDOVNI EKONOMSKI IZVJEŠTAJ

Treći kvartal 2021.

Izdavač

Friedrich Naumann Foundation for Freedom

Western Balkans

Bulevar Kneza Aleksandra Karadjordjevica 13/A8, 11040 Belgrade, Serbia

00 381 11 3066824

westbalkan@fnst.org

<http://westbalkan.fnst.org>

/freiheit.org

/FriedrichNaumannStiftungFreiheit

/FNFreiheit

Autor/i

Admir Čavalić

Faruk Hadžić

Damir Bećirović

Urednik

Adnan Huskić

DTP

Jilduza Pajazetović, Selmir Pajazetović

Datum

Decembar, 2021

Copyright © 2020 by the Friedrich Naumann Foundation for Freedom

Sva prava pridržana

Sadržaj

Sažetak	5
1 Ekonomska slika trećeg kvartala	6
2 Ključni izazovi	13
3 Pregled makroekonomskih pokazatelja za BiH	15
Metodologija	15
Pregled prva tri kvartala 2021. godine	16
Bruto domaći proizvod BiH u 2020. godini	17
Zaposlenost u Federaciji BiH i RS-u	20
Vanjskotrgovinska razmjena i industrijska proizvodnja	22
Penzioni sistem u BiH u prvom polugodištu 2021. godine	24
4 Analiza kretanja cijena i njihov uticaj na dohodak radnika	25
5 Istraživanje stavova o porezima i neporeznim davanjima u BiH	32
Percepcija poreza u BiH	33
Percepcija neporeznih davanja u BiH	36
Uticaj sociodemografskih obilježja na stavove ispitanika	37
Diskusija i zaključci	40
6 Preporuke	43
7 Zaključak	45
8 Izvori	47

Sažetak

Treći kvartal je bio posebno izazovan za bosanskohercegovačku ekonomiju. Aktuelni Friedrich-Naumann-Stiftung Für die Freiheit (FNF) izvještaj prati ekonomska dešavanja u ovom kvartalu, ali i različite procjene stope ekonomskog rasta u 2021. godini. Ove stope se znatno razlikuju shodno instituciji koja prognozira, odnosno mjesecu u kojem se vrši konkretna prognoza. Ključno za sve prognoze jeste da se temelje na stopi vakcinacije, što je najavljivo u prethodnim izvještajima. Zbog toga niska stopa vakcinacije u Bosni i Hercegovini – u odnosu na razvijene zemlje svijeta, ali i zemlje regiona – determiniše prognozu niskih stopa rasta za ovu, ali i narednu godinu.

Oporavak je izvjestan, međutim, još uvijek u formi puzajućeg ekonomskog rasta od dva do tri posto godišnje, što jednostavno nije dovoljno za građane/privredu. Ključni izazovi identificirani u okviru izvještaja odnose se na rast cijena, energetske krizu, budžetske nestabilnosti, nisku stopu vakcinacije, političku neizvjesnost, kao i izostanak zvučnih ekonomskih reformi.

Posebno zabrinjava rast cijena, što prati makroekonomski dio Izvještaja. Prema podacima iz Ankete o potrošnji domaćinstava u Bosni i Hercegovini, izdaci jednog domaćinstva iznosili su 1.419,48 KM. Od tog iznosa 30,8% se odnosi na hranu i piće, 9,4% na električnu energiju, plin, vodu i ostala goriva te 10,0% na prijevoz. Usporedba kretanja cijena u 2021. s cijenama u 2019. godini pokazuje da je u toku dvije i po godine došlo do značajnijeg povećanja cijena mnogih namirnica, što u konačnici smanjuje realnu kupovnu moć stanovništva, pogotovo radnika s manjim primanjima.

U okviru ovog izvještaja provedeno je istraživanje stavova građana o porezima i neporeznim davanjima u Bosni i Hercegovini. U istraživanju je korišten prigodan uzorak (272 ispitanika) uz primjenu CAWI i MAWI metode. Rezultati istraživanja pokazuju da su ispitanici ipak svjesni značaja poreza, potrebe njihovog plaćanja i koristi koje oni omogućavaju cijelom društvu. Izvještaj nudi prigodan zaključak i niz preporuka za donosiocje odluka.

1 Ekonomska slika trećeg kvartala

Treći kvartal 2021. godine je bio veoma turbulentan za bosansko-hercegovačku ekonomiju. Ovo je uglavnom rezultat dešavanja na globalnom tržištu – rast cijena faktora proizvodnje, početak energetske krize, pojava delta soja virusa i slično. Otežavajuća okolnost se odnosi na izuzetno nizak broj potpuno vakcinisanih, kako u komparaciji s razvijenim zemljama, tako i u komparaciji s pojedinim zemljama regiona. Do početka novembra, potpuno je vakcinisano svega 21% stanovništva, što je vrlo nisko i ne garantuje skoriju stabilizaciju COVID-19 pandemije u Bosni i Hercegovini. Navedeno je uzrokovalo da se tokom trećeg kvartala uništi gotovo pola miliona vakcina kojima je istekao rok trajanja. Do 11. novembra, shodno evidenciji Ministarstva civilnih poslova Bosne i Hercegovine, stiglo je ukupno 3.27 miliona vakcina.

Kao što je Omicron soj karakterističan za aktuelni četvrti kvartal i vjerovatno početak 2022. godine, tako je Delta soj obilježio treći kvartal tekuće godine. Već u julu došlo je do pada cijena dionica na svjetskim tržištima, što je prvi signal novim sojem uzrokovane krize. Isti je direktno ili indirektno prouzrokovao niz negativnih ekonomskih posljedica i to prije svega narušavajući akumulirani optimizam u vezi s okončanjem COVID-19 pandemije, ali i odlažući neke prakse normalizacije – vraćanje na radna mjesta i slično. Istina, bosansko-hercegovačka ekonomija je najvećim dijelom iskusila indirektno negativne posljedice ovog soja – slabiji oporavak globalne ekonomije je nužno prouzrokovao slabije prognoze i za Bosnu i Hercegovinu.

Tokom trećeg kvartala, navedeno je niz prognoza rasta bosansko-hercegovačke ekonomije. U nastavku će biti predstavljene neke od njih. Bečki institut za ekonomske odnose prognozira rast od 3.7%. Za 23 zemlje srednje i jugoistočne Evrope (CESEE) ovaj Institut prognozira rast od 5.7%. Pritom će najviši rast dostići Turska (9.1%), Crna Gora (8.1%) i Moldavija (8%). Dakle, Bosna i Hercegovina bi, shodno ovim prognozama, rasla 2% ispod prosjeka posmatranih zemalja. Relativno niska stopa rasta se objašnjava slabim odzivom

građana na vakcinisanje, što ugrožava zdravstveni sektor, kao i političkim tenzijama koje su paralizirale državne institucije.¹

Odjel za istraživanja i savjetovanje Raiffeisen banke u BiH prognozira rast od 3%. Ovaj scenarij se bazira se na pretpostavci da će se proces masovne imunizacije u BiH značajno ubrzati u trećem kvartalu te dostići nivo od najmanje 40% do 45% vakcinisanih, kako u trećem i četvrtom kvartalu 2021. godine ne bi došlo do značajnih eskalacija četvrtog vala pandemije COVID-19 koje bi eventualno dovele do dugotrajnog lockdowna.² Kao što je ranije navedeno, u trećem kvartalu je potpuno vakcinisano nekih 20% populacije (računajući da određeni dio populacije nije evidentiran kao vakcinisan iz razloga što se ranije vakcinisao u susjednim zemljama – Srbiji i Hrvatskoj, u najvećoj mjeri).

Direkcija za ekonomsko planiranje BiH (DEP) izradila je Informaciju o perspektivama za Bosnu i Hercegovinu 2021. – 2023. godine, u kojoj stoji kako se u periodu od 2021. do 2023. godine u BiH može očekivati postepen oporavak ekonomskog rasta s prosječnom stopom rasta BDP-a od oko tri posto na godišnjem nivou. Pretpostavlja se da bi ključni oslonac ekonomskog rasta tokom ovog perioda trebala predstavljati domaća potražnja kroz povećanje privatne potrošnje i investicija. S druge strane, stabilno eksterno okruženje uz unapređenje industrijske baze i podizanje konkurentnosti u zemlji predstavljaju preduslov poboljšanja vanjskotrgovinske razmjene sa svijetom.

U svom redovnom ekonomskom izvještaju za region Zapadnog Balkana³, Svjetska banka navodi da se region oporavlja od recesije

- 1 Akta.ba, (2021), Bečki institut popravio prognoze za BiH – ekonomski rast 3,7 posto, dostupno na: <https://www.akta.ba/kapital/becki-institut-popravio-prognoze-za-bih-ekonomski-rast-37-posto/140905> (11. 12. 2021.)
- 2 Raiffeisen bank, (2021), Očekivani realni ekonomski rast u BiH u 2021. godini minimalno 3% u odnosu na prošlu godinu, dostupno na: <https://raiffeisenbank.ba/vijesti/ocekivani-realni-ekonomski-rast-u-bih-u-2021-godini-minimalno-3-u-odnosu-na-proslu-godinu>
- 3 World bank group, (2021), Western Balkans Regular Economic Report, No.20, Greening the Recovery, dostupno na: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/900381634670558017/pdf/Greening-the-Recovery.pdf> (11. 10. 2021.)

izazvane COVID-19 pandemijom. Izgledi za region su značajno poboljšani, pa se sada predviđa rast BDP-a od 5,9 procenata u 2021., nakon pada od 3,1 procenata u 2020. Rast u regionu je predviđen na 4,1 procenata u 2022. i 3,8 procenata u 2023. godini.

Shodno prognozama Svjetske banke očekuje se da će se u Bosni i Hercegovini u 2021. godini ostvariti rast BDP-a od četiri procenata, nakon smanjenja od 3,2 procenata u 2020. Kako se ekonomija BiH oporavlja, povećanje stope učešća na tržištu rada i zaposlenosti će ostati od ključnog značaja, da bi rast doprinio smanjenju siromaštva. Otklanjanje uskih grla, koja uzrokuju upornu dugotrajnu nezaposlenost, kao što je jačanje učestvovanja na formalnom tržištu rada, naročito za žene, te usklađivanje vještina mladih sa zahtjevima tržišta rada, bit će od ključnog značaja. Izvještaj također navodi da institucionalne i reforme upravljanja i dalje predstavljaju ključne izazove na razvojnom putu Bosne i Hercegovine i putu ka članstvu u EU.⁴

Međunarodni monetarni fond (MMF) prognozira rast od 2.8% u ovoj godini⁵, što je znatno manje u odnosu na prognozu Svjetske banke, ali i ostalih navedenih institucija. Prethodna prognoza od 3.5% zasnivala se na pozitivnim tendencijama u vezi s vakcinacijom. Evropska banka za obnovu i razvoj (EBRD) očekuje da će bruto domaći proizvod (BDP) Bosne i Hercegovine ove godine porasti za 3,5%, prije nego što se rast uspori na 3% 2022. godine. Prognoza se temelji na očekivanom oporavku izvoza i nastavku potrošnje.⁶ Centralna banka Bosne i Hercegovine ima slične prognoze – 3.4% za 2021. godinu.

⁴ Ibid.

⁵ IMF, (2021), Bosnia and Herzegovina, dostupno na: <https://www.imf.org/en/Countries/BiH>

⁶ Indikator, (2021), EBRD poboljšao prognoze za ekonomski rast BiH, dostupno na: <https://indikator.ba/Vijest.aspx?p=1&id=33082&naslov=EBRD+poboljšao+prognoze+za+ekonomski+rast+BiH>

U tabeli 1. su navedene različite prognoze rasta BDP-a u BiH u tekućoj godini.

Tabela 1. Pregled prognoza rasta u 2021. godini

Institucija	Prognoza rasta
Bečki institut za ekonomske odnose	3.7%
Odjel za istraživanja i savjetovanje Raiffeisen banke u BiH	3%
Direkcija za ekonomsko planiranje BiH	3% ⁷
Svjetska banka	4%
Međunarodni monetarni fond (MMF)	2.8%
Evropska banka za obnovu i razvoj	3.5%
Centralna banka BiH	3.4%
Prosječna vrijednost	3.3%

Izvor: Kreacija autora

Shodno predstavljenim prognozama, moguće je identificirati prosječnu prognoziranu stopu rasta od 3.3%.

U okviru izvještaja State Departmenta o investicionoj klimi u BiH, koji je objavljen tokom trećeg kvartala, navodi se da je BiH otvorena za strane investicije, ali da bi uspio, strani investitor mora prevazići sveprisutnu korupciju, kompleksan regulatorni okvir i državne strukture, netransparentne poslovne procedure, neefikasnu zaštitu imovinskih prava i u konačnici slab pravni sistem. U ovom se izvještaju također navodi da su se ekonomske reforme za dovršetak tranzicije iz socijalističke prošlosti u tržišno orijentiranu budućnost odvijale polako, a zemlja ima nizak nivo direktnih stranih ulaganja (SDI).⁸

⁷ Prosjek rasta za tri godine.

⁸ US Department of State, 2021 Investment Climate Statements: Bosnia and Herzegovina, dostupno na: <https://www.state.gov/reports/2021-investment-climate-statements/bosnia-and-herzegovina/>

Od ekonomskih dešavanja, izdvaja se početak energetske krize. Ova kriza je povezana s tržištem EU, ali neminovno utječe na BiH koja svake godine uvozi električnu energiju i tako direktno zavisi od njene cijene na globalnim tržištima. Tokom trećeg kvartala se pojavljuju prve informacije koje nagovještavaju da će rast cijena električne energije na domaćem tržištu – za pravna lica. Moguće da će se ovo desiti već od januara 2022. godine. Povećanje cijene električne energije smanjuje konkurentnost domaće privrede i povećava rizik od daljnjeg rasta cijena finalnih proizvoda i usluga.

Kada je riječ o kamatnim stopama, za sada nema naznaka njihovog rasta. U proteklih nekoliko godina kamatne stope su imale tendenciju pada. Moguće povećanje kamatnih stopa na domaćem tržištu može se očekivati tek od naredne godine, shodno projekcijama Agencije za bankarstvo FBiH (FBA).⁹ Sarajevska i banjalučka berza su dostavile podatke koji pokazuju da se u 2021. godini više trguje u odnosu na prethodnu, kada se inače najviše trgovalo dionicama Bosnalijeka (SASE) i Telekomu Srpske (BLSE).

Početak trećeg kvartala 2021. godine je obilježila informacija Međunarodnog monetarnog fonda u okviru koje se navodi da će Bosna i Hercegovina dobiti 300 miliona eura podrške za održavanje likvidnosti, oporavak ekonomije, ali i borbu protiv COVID-19 pandemije. Riječ je o globalnoj SDR alokaciji, što znači da Bosna i Hercegovina ne treba ispuniti određene uvjete kako bi dobila ova sredstva. Navedena sredstva će pomoći održavanju budžetske stabilnosti na različitim nivoima vlasti.

Ponovo su pokrenute teme koje se odnose na inicijativu Otvoreni Balkan. Riječ je o povezivanju tržišta zemalja Srbije, Albanije i Sjeverne Makedonije. Bosna i Hercegovina još uvijek nema jasan stav o ovom pitanju. Na ovo je ukazala i predstavnica Evropske investicione banke (EIB) za Bosnu i Hercegovinu i Crnu Goru San-

9 Klix, (2021), Kamatne stope u BiH ni u narednom periodu neće rasti, dostupno na: <https://www.klix.ba/biznis/privreda/kamatne-stope-u-bih-ni-u-narednom-periodu-nece-rasti/211013112>

drine Friscia. Ona navodi da je davno prošlo vrijeme za diskusije o ovoj temi, kao i to da je regiji potrebno zajedničko tržište kako bi se osigurala stabilnost privrednih prilika, privlačenje stranih investicija i zadržavanje mladih talenata koji masovno svoju budućnost pokušavaju osigurati van Balkana.¹⁰ Bosna i Hercegovina je tokom trećeg kvartala preuzela učešće u jednoj globalnoj inicijativi da se nametne univerzalna stopa poreza na dobit od 15%. Ovo je inicijativa 136 zemalja svijeta, odnosno 90% globalne ekonomije.¹¹ Cilj je da se zaustavi izbjegavanje plaćanja poreza, međutim upitno je kakve će ovo posljedice imati po male zemlje poput BiH.

Posmatrani kvartal je obilježilo niz pozitivnih dešavanja u privredi. Kada je riječ o turizmu, iako je još rano, može se navesti da je bila veoma uspješna turistička sezona, uprkos tome što je tokom ljetne sezone načinjena ogromna šteta zbog propuštanja prilike da se privremeno ukinu vize za građane Saudijske Arabije.

U junu, Vanjskotrgovinska komora BiH je pokrenula projekat Digitalna komora. Ova platforma je koncipirana kao jedinstvena online tražilica pomoću koje korisnici vrše pretraživanje po proizvodu ili kompaniji, a uporedo sadrži ključne finansijske pokazatelje kompanija, kao i same profile kompanija sa svim podacima s kojima se žele predstaviti javnosti i poboljšati svoje poslovanje. Digitalna komora je moderna platforma koja nudi umrežavanje – direktnu povezanost korisnika pomoću niza alata u vidu direktnih sastanaka ali i direktne konekcije; consulting – savjetovanje stručnih i certifikovanih stručnjaka u oblastima prodaje, prava, ekonomije, marketinga; edukacije – kroz online platformu registrirani korisnici će moći pristupiti direktno online edukacijama iz niza privrednih oblasti, online sajmovima i brojnim drugim olakšicama i alatima. S ciljem da olakša poslovanje članicama i unaprijedi kvalitet us-

10 Softić I., (2021), Friscia: Prošlo vrijeme za priču, vrijeme za djela u bh. ekonomiji, dostupno na: <https://balkans.aljazeera.net/teme/2021/10/24/eib-proslo-vrijeme-za-pricu-vrijeme-za-djela-u-bh-ekonomiji> (10. 12. 2021.)

11 World Economic Forum, (2021), 136 countries have agreed to a global minimum tax rate. Here's what it means, dostupno na: <https://www.weforum.org/agenda/2021/11/global-minimum-tax-rate-deal-signed-countries/> (11. 11. 2021.)

luge, Udruženje poslodavaca Federacije BiH pokrenulo je novu web stranicu Pravna pomoć. Na njoj poslodavci mogu dobiti besplatnu pravnu pomoć. Na pitanja poslodavaca u vezi s različitim oblastima poslovanja (radno i socijalno pravo, zdravstvena zaštita i zaštita na radu, finansije i ekonomija, građansko pravo, privredno pravo, ustavno pravo, krivično pravo, upravno pravo itd.) odgovarat će ekspertni tim UPFBiH, sastavljen od vrhunskih stručnjaka u najkraćem mogućem roku.

Zastupnički parlament FBiH je po hitnom postupku usvojio Prijedlog zakona o obrtu i srodnim djelatnostima u FBiH u julu. U novom Prijedlogu zakona skraćena je procedura i pojednostavljena registracija obrta, ograničen je rok za izdavanje rješenja, gdje će rad moći početi samo dva dana nakon predavanja dokumentacije. Zakon je omogućio i vanjskotrgovinsko poslovanje obrtnika. Deblokirana je i Komisija za vrijednosne papire FBiH. Nakon skoro dvije godine blokade, Komisija za vrijednosne papire FBiH dobila je nove članove, čime je deblokiran njen rad i omogućeno normalno funkcionisanje. Evidentirani su i manji primjeri uspjeha poput, npr., opštine Ljubinje. Ova opština je odlučila da jednu industrijsku halu ponudi potpuno besplatno na korištenje potencijalnom investitoru.

2

Ključni izazovi

Posebni izazovi domaće ekonomije su se odnosili na sljedeće:

Rast cijena – U trećem kvartalu je nastavljen rast cijena finalnih proizvoda/usluga. Ovo je rezultat pritiska u lancima snabdijevanja, odnosno rasta cijena faktora proizvodnje. Bosanskohercegovačka ekonomija nije imuna na globalna dešavanja niti izolovani otok po pitanju ekonomskih aktivnosti. Posebno zabrinjava potencijal rasta cijena energenata – električne energije, nafte i naftnih derivata te prirodnog plina. Zbog toga se preporučuje aktiviranje sistema robnih rezervi kako bi se zaštitili oni najviše ugroženi (nekih 20% populacije Bosne i Hercegovine).

Energetska kriza – Došlo je do rasta cijena električne energije na EU tržištu. Neki to zovu „strujni udar“. Zima će uvjetovati veću potražnju za energentima – električna energija, prirodni plin, nafta i naftni derivati. Izuzev zadnje nabrojanih, kod kojih je primjetna fluktuacija cijena, kod električne energije i prirodnog plina to nije slučaj. Pritom se u pozadini kroz političke sile naglašava zelena agenda. Ono što ne ide u prilog BiH jeste neizvjesnost u vezi s izgradnjom Bloka 7 Tuzla. Ni tokom posmatranog kvartala nisu ponuđeni odgovori u vezi s budućnosti ovog energetskog projekta.

Budžetske nestabilnosti – RS je nastavila s tendencijom zaduživanja te se iznova određuje novi limit javnog duga za tekuću godinu. Slično je i s FBiH. Ovaj entitet je u junu emitovao trezorske zapise putem Sarajevske berze u iznosu od 50 miliona KM. Zapisi su prodati po negativnoj kamati od -0,002 posto čime je prikupljeno 50.001.000 KM. Svejedno, ovo je problematično iz dva razloga – spirala zaduživanja se nastavlja s ciljem održavanja budžetske stabilnosti te se komercijalne banke potiču da finansiraju javni dug, a ne privredu. Vjerovatno se budžeti oba entiteta pripremaju za nastupajuću izbornu godinu. Pritom je budžet na državnom nivou blokiran, tj. na snazi je privremeno finansiranje.

Niska stopa vakcinacije – Treći kvartal je posebno narušio raniji optimizam u vezi s tendencijom vakcinacije građana Bosne i Hercegovine. Vakcine su u potpunosti dostupne za sve građane, većina zdravstvenih ustanova je stvorila održive mehanizme za vakcinisanje (čak se počelo vakcinisati i po tržišnim centrima u nekim gradovima), međutim još uvijek ostaje relativno nizak stepen ukupne vakcinacije (s dvije doze). Ako se posmatraju lokalni nivoi vlasti, uglavnom prednjače urbana mjesta, ali svejedno nedovoljno u odnosu na prosjeke drugih zemalja. Bitno je navesti da se značajan broj građana BiH vakcinisao vani ranije. Moguće da dosta njih nije evidentiralo vakcinaciju kod vlastitih zdravstvenih ustanova.

Političke neizvjesnosti – Političke neizvjesnosti se nastavljaju. Sve više svjetskih medija piše o političkoj krizi u Bosni i Hercegovini. Ovo nije dobro za ekonomiju jer se naglašavaju ekonomski rizici koji smanjuju potencijal investiranja – kako domaćeg, tako i inostranog. Potrebno je političke narative prebaciti na polje ostvarivog poput ekonomskih reformi, a ne populizma koji ne donosi rezultate.

Izostanak zvučnih reformi – Izuzev gore navedenih pozitivnih primjera, u trećem kvartalu nije bilo značajnijih ekonomskih reformi niti najava određenih paketa reformi. Posebno je interesantno da predstavnici međunarodne zajednice trenutno nemaju spremne pakete ekonomskih reformi. Moguće da se čekaju izbori naredne godine ili smirivanje postojeće političke krize.

3

Pregled makroekonomskih pokazatelja za BiH

Metodologija

U pripremi dokumenta korišteni su podaci Agencije za statistiku BiH, Porezne uprave FBiH, Poreske uprave RS te entitetskih PIO / MIO zavoda.

Definicije pojedinih indikatora korištene su na osnovu zvaničnih dokumenata domaćih i stranih institucija.

Bruto domaći proizvod prema rashodnom pristupu definiše se kao ukupna domaća krajnja potrošnja korigirana vanjskim bilansom roba i usluga s ostatkom svijeta.

Broj zaposlenih u Federaciji BiH odnosi se na osobe prema prebivalištu osiguranika koji su evidentirani u bazi Porezne uprave FBiH na određeni dan. Podaci o broju zaposlenih u RS-u odnose se na ukupni broj svih osiguranika koji su uplatili doprinose na kraju mjeseca.

Podaci o kretanjima poreza odnose se na indirektno poreze, koji uključuju PDV, akcize, carine i posebne takse (putarine) na naftne derivate, dok direktni porezi uključuju ostale javne prihode poput doprinosa za PIO / MIO, zdravstvo i osiguranje za slučaj nezaposlenosti te porez na dohodak, porez na dobit preduzeća, porez na imovinu, naslijeđe i poklon, porez na promet nepokretnosti, takse i naknade i novčane kazne.

Indeks potrošačkih cijena u Bosni i Hercegovini izračunava se na osnovu reprezentativne liste proizvoda koju u 2020. godini čini 617 proizvoda. Svakog mjeseca prikuplja se oko 21.000 cijena na unaprijed definisanom uzorku prodajnih mjesta na dvanaest geografskih lokacija.

U statistici robne razmjene BiH s inozemstvom osnovni izvor podataka je Jedinствена carinska isprava (JCI). Podaci dobiveni od UINO BiH se mogu kombinovati s podacima dobivenim direktno od preduzeća.

Indeksi industrijske proizvodnje izračunavaju se korištenjem Laspeyresove formule. Nova bazna godina za koju je utvrđen sistem pondera u BiH je 2015. i primjenjuje se u obračunu indeksa od januara 2018.

Broj penzionera uključuje sve kategorije koje primaju penziju i to penzionere na osnovu starosne, porodične i invalidske penzije.

Pregled prva tri kvartala 2021. godine

Ekonomski oporavak Bosne i Hercegovine, prema svim pokazateljima, je nastavljen. Izvoz iz Bosne i Hercegovine je porastao, kao i uvoz, što ukazuje na vraćanje optimizma na tržište. Zabrinjava visok rast nivoa cijena, prije svega hrane, što ukazuje na pojavu inflacije.

BDP u drugom kvartalu 2021. u odnosu na isti kvartal prethodne godine zabilježio realan rast od 11,6%, dok sezonski podešena serija podataka u odnosu na prethodni kvartal pokazuje pozitivnu stopu promjene BDP u prvom kvartalu 2021. godine od 1,2% u odnosu na prethodni kvartal.

Zaposlenost u Bosni i Hercegovini je nastavila rast tokom 2021. godine, ali još uvijek nije dostignut nivo zaposlenosti prije samog izbijanja pandemije u Federaciji BiH. Podaci Porezne uprave Federacije BiH ukazuju da još uvijek nije dostignut nivo zaposlenosti od 16. 3. 2020. godine i da je potrebno zaposliti dodatnih 1.243 radnika.

U prva tri kvartala ove godine, izvoz iz Bosne i Hercegovine je porastao za 33,1% u odnosu na isto razdoblje 2020. godine, dok je uvoz

povećan za 24,2% što je više nego u istom razdoblju prethodne godine. Pokrivenost uvoza izvozom je iznosila 65,9%.

U prvih deset mjeseci ove godine industrijska proizvodnja je u prosjeku porasla za 11,6%, što je značajno povećanje u odnosu na prošlu 2020. godinu kada je na nivou godine zabilježen pad od 6,6%.

Zbirno posmatrano za nivo Bosne i Hercegovine došlo je povećanja broja penzionera od 6.366 u ovoj godini, polovica povećanog broja penzionera iz prethodnih godina.

Prosječno posmatrano prema godinama, u 2019. godini, prosječni godišnji nivo kretanja indeksa hrane je iznosio 1,6%, u 2020. godini 2,7%, dok je trenutni prosjek u 2021. godini za period januar – avgust 5,1%.

Usporedba kretanja cijena u 2021. godini sa cijenama u 2019. godini pokazuje da je u toku 2,5 godine došlo do značajnijeg povećanja cijena mnogih namirnica, što u konačnici smanjuje realnu kupovnu moć stanovništva, pogotovo radnika s manjim primanjima.

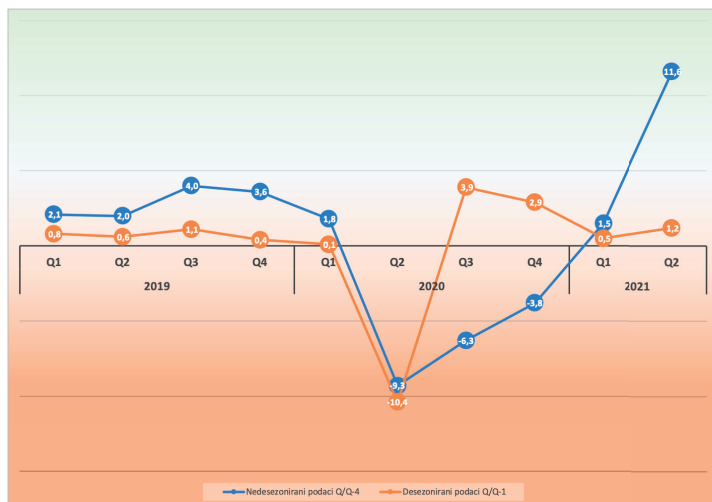
Bruto domaći proizvod BiH u 2020. godini

Podaci Agencije za statistiku BiH o kretanju BDP-a prema rashodovnom principu za drugi kvartal 2021. godine pokazuju da je Bosna i Hercegovina nastavila oporavak. BDP je u drugom kvartalu 2021. u odnosu na isti kvartal prethodne godine zabilježio realan rast od 11,6%, dok sezonski podešena serija podataka u odnosu na prethodni kvartal pokazuje pozitivnu stopu promjene BDP-a u prvom kvartalu 2021. godine od 1,2% u odnosu na prethodni kvartal.¹² Na slici 1., grafički su prikazane stope kretanja prema nedesezoniranim kretanjima u pojedinom kvartalu jedne godine u odnosu

¹² Agencija za statistiku BiH, (2021), Saopćenje, broj 4, dostupno na: https://bhas.gov.ba/data/Publikacije/Saopstenja/2021/NAC_04_2021_Q2_0_HR.pdf

na isti kvartal prethodne godine (Q/Q-1), te desezoniranim kretanjima u pojedinom kvartalu jedne godine u odnosu na prethodni kvartal (Q/Q-4). U usporedbi s prethodnim kvartalom kada je Bosna i Hercegovina izašla iz recesije, sada se može vidjeti značajan rast koji se može objasniti usporedbom s drugim kvartalom 2020. godine kada je zabilježen snažan pad, te se u usporedbi sa njim onda očekivano pojavljuje i tako visok nivo kvartalnog rasta.

Slika 1. – Kretanja stopi ekonomskog rasta prema kvartalima

Izvor: Kreacija autora na osnovu podataka Agencije za statistiku BiH

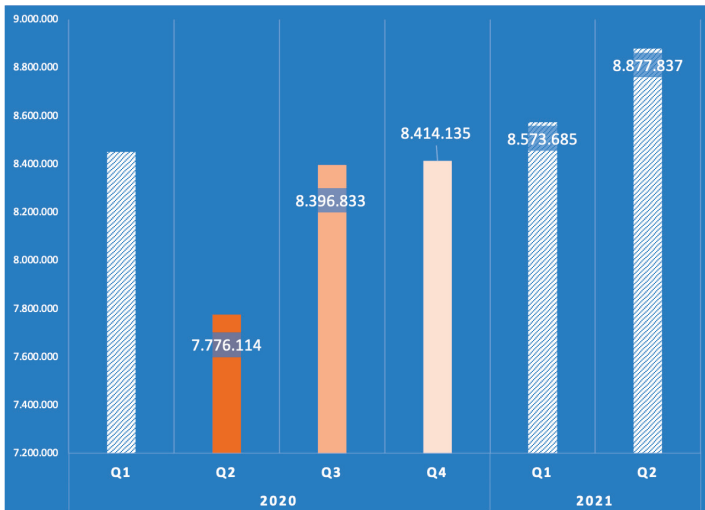
Podaci iz tabele 1., koji su prikazani grafički na slici 2., prema pokazatelju kvartalnog kretanja BDP-a tokom 2020. godine te prvog polugodišta 2021. godine, potvrđuju oporavak i kretanja putem faze uzleta i to u odnosu na prethodni kvartal i isti kvartal prethodne godine. Zabrinutost oko zatvaranja ekonomije ipak se nije desila, tako da je za očekivati da kada se objave podaci za 2021. godinu moći ćemo govoriti o značajnijem rastu izvoza i BDP-a u usporedbi s prethodnom, recesijskom godinom.

Tabela 1. – Kretanja pojedinih kategorija BDP-a u lančano povezanim vrijednostima 2015.

(000)		Potrošnja stanovništva (C)	Državna potrošnja (G)	Bruto investicije (I)	Izvoz roba i usluga (X)	Uvoz roba i usluga (IM)	BRUTO DOMAĆI PROIZVOD
2020	Q1	6.036.322	1.650.937	2.026.409	2.816.585	4.080.219	8.450.034
	Q2	5.522.255	1.632.849	1.742.804	2.385.222	3.507.016	7.776.114
	Q3	6.151.144	1.611.980	1.903.501	2.847.906	4.117.698	8.396.833
	Q4	5.975.792	1.629.820	2.034.170	3.086.169	4.311.816	8.414.135
2021	Q1	6.121.354	1.659.558	1.783.627	3.127.365	4.118.219	8.573.685
	Q2	6.387.143	1.678.709	2.082.836	3.633.714	4.904.565	8.877.837

Izvor: Kreacija autora na osnovu podataka Agencije za statistiku BiH

Slika 2. – Kvartalna kretanja vrijednosti BDP-a u lančano povezanim vrijednostima 2015.

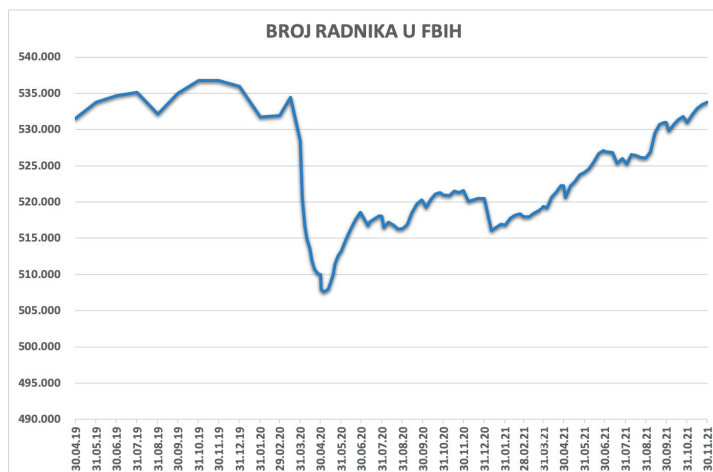

Izvor: Kreacija autora na osnovu podataka Agencije za statistiku BiH

Zaposlenost u Federaciji BiH i RS-u

Zaposlenost u Bosni i Hercegovini je nastavila rast tokom 2021. godine, ali još uvijek nije dostignut nivo zaposlenosti prije samog izbijanja pandemije u Federaciji BiH. Podaci Porezne uprave Federacije BiH ukazuju da još uvijek nije dostignut nivo zaposlenosti od 16. 3. 2020. godine i da je potrebno zaposliti dodatnih 1.243 radnika.¹³ Drugim riječima, za 50 dana trajanja pandemije u FBiH je izgubljeno 26.876 radnih mjesta, koja se još uvijek nisu vratila na isti nivo 630 dana nakon ponovnog pokretanja ekonomije. Ako se pozitivni trendovi oporavka ekonomije nastave, očekivati je da će se Federacija BiH do kraja godine vratiti na nivo od prije početka pandemije prema broju zaposlenih radnika uz napomenu da će početkom godine doći do smanjenja broja zaposlenih radnika, čime će se ipak sačekati do početka marta 2022. godine i vraćanje na pretpandemijski nivo.

Slika 3. – Prikaz kretanja broja radnika u FBiH za period 30. 4. 2019. – 6. 12. 2021.

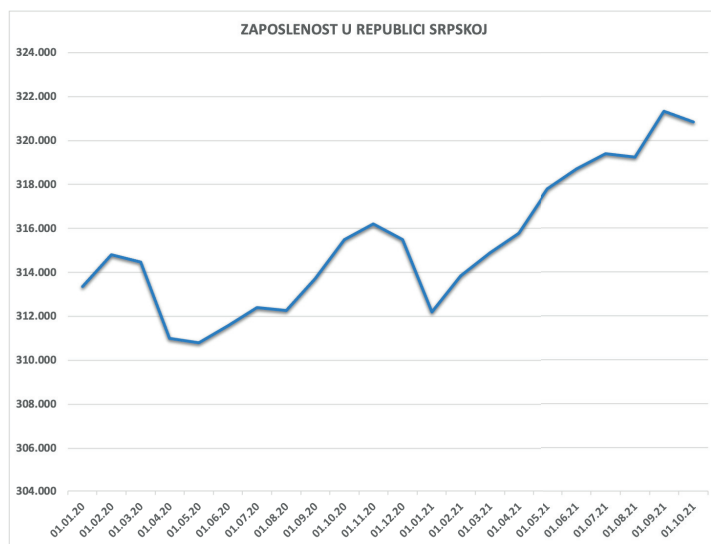

Izvor: Kreacija autora na osnovu podataka Porezne uprave FBiH

¹³ Porezna uprava FBiH, Saopštenje, dostupno na: www.pufbih.ba/v1/novosti/obavjestenja

Na slici 3. grafički je prikazano kretanje broja zaposlenih radnika u Federaciji BiH u prvom polugodištu ove godine, uključujući i period od 30. 4. 2019. godine do 6. 12. 2021. godine, radi bolje usporedbe kretanja broja radnika. Može se uočiti pozitivan trend rasta broja zaposlenih radnika tokom ove godine, gdje se može očekivati vraćanje na nivo prije pandemije do kraja godine, zatim pada broja zaposlenih radnika u januaru i vraćanje u punom kapacitetu tek u martu 2022. godine.

Slika 4. – Prikaz kretanja broja radnika u RS-u

Izvor: Kreacija autora na osnovu podataka PIO RS-a

U Republici Srpskoj broj radnika je također nastavio da raste. Prema dostupnim podacima PIO RS-a, grafički na slici 4., prikazano je kretanje broja zaposlenih radnika od 31. 1. 2019. godine zaključno s 30. 10. 2021. godine. Dostupni podaci u Republici Srpskoj se razlikuju od podataka koji su dostupni u Federaciji BiH, jer ih objavljuje Zavod PIO kroz broj osiguranika koji uplaćuju doprinose. Kao posljedica toga, prikazani podaci Porezne uprave FBiH uključuju podatke na sedmič-

nom nivou, sa zakašnjenjem od samo sedam dana, dok podaci PIO RS-a nude statističke podatke kretanja broja radnika za koje se uplaćuju doprinosi za prethodni mjesec. U odnosu na početak godine, broj radnika u Republici Srpskoj je povećan za 5.343 radnika, što je više nego na početku krize.

Vanjskotrgovinska razmjena i industrijska proizvodnja

U drugom kvartalnom FNF izvještaju naveli smo da su vanjskotrgovinska razmjena i industrijska proizvodnja imale značajno povećanje tokom 2021. godine, kao posljedicu rasta inostrane potražnje, primarno na tržištima Evropske unije, inflacije i rasta cijena proizvoda. Još uvijek ne znamo koliki je realni rast kao posljedica jačeg izvoza, a koliko je u pitanju rast kao posljedica rasta inflacije. Ipak, u prva tri kvartala ove godine, izvoz iz Bosne i Hercegovine je porastao za 33,1% u odnosu na isto razdoblje 2020. godine, dok je uvoz povećan za 24,2% što je više nego u istom razdoblju prethodne godine. Pokrivenost uvoza izvozom je iznosila 65,9%. Posmatrano prema tržištima, izvoz je nastavio rasti i na tržišta Evropske unije, tako da je u ovom periodu zabilježen rast od 35% u odnosu na isti period prošle godine, što je dovelo do pokrivenosti u robnoj razmjeni s tržištima Evropske unije u iznosu od 81,9%.¹⁴ Detalji su prikazani grafički na slici 5.

U ovoj godini je očekivano došlo do porasta industrijske proizvodnje, nakon velikog pada tokom trajanja lockdowna u 2020. godini. Nakon usporedbi istih mjeseci u dvije godine, nivo rasta industrijske proizvodnje opada, što se vidi grafički na slici 6. U prvih deset mjeseci ove godine industrijska proizvodnja je u prosjeku porasla za 11,6%, što je značajno povećanje u odnosu na prošlu 2020. godinu kada je na nivou godine zabilježen pad od 6,6%. U strukturi rasta u ovom periodu, najviše su doprinijeli porast proizvodnje koksa za 28,9%, gotovi metalni proizvodi za 29,2% te motorna vozila i prikolice za 31,7%.¹⁵

¹⁴ Agencija za statistiku BiH, (2021), Saopćenje, broj 9, dostupno na: https://bhas.gov.ba/data/Publikacije/Saopstenja/2021/ETR_01_2021_09_1_HR.pdf

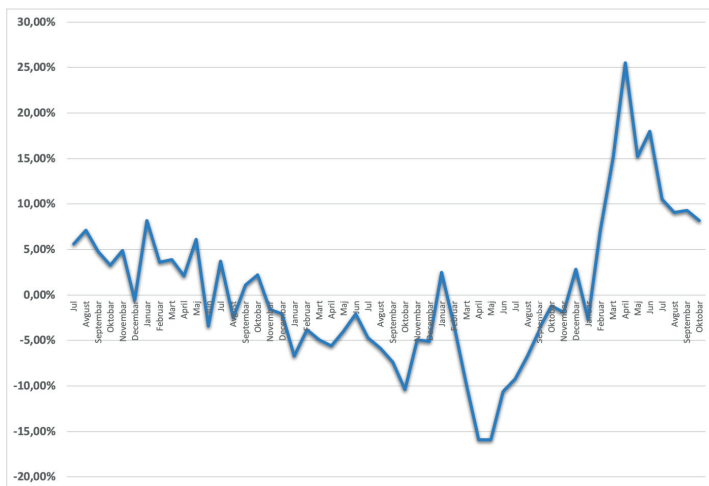
¹⁵ Agencija za statistiku BiH, (2021), Saopćenje, broj 10, dostupno na: https://bhas.gov.ba/data/Publikacije/Saopstenja/2021/IND_01_2021_10_1_BS.pdf

Slika 5. Ostvareni izvoz u prva tri kvartala prema godinama

Izvor: Kreacija autora na osnovu podataka Agencije za statistiku BiH

Slika 6. Kretanja nivoa industrijske proizvodnje

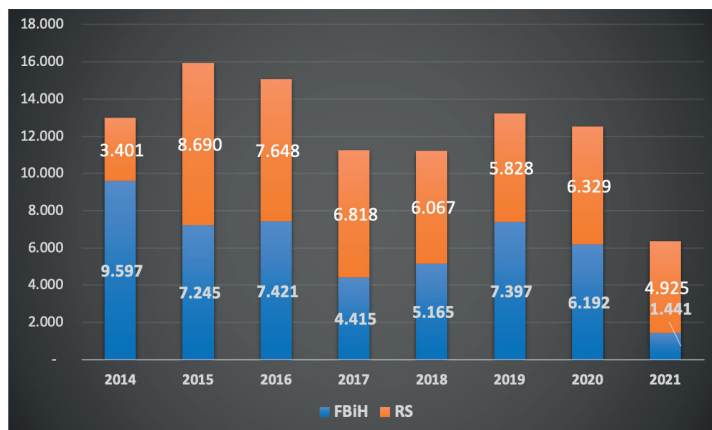

Izvor: Kreacija autora na osnovu podataka Agencije za statistiku BiH

Penzioni sistem u BiH u prvom polugodištu 2021. godine

Broj penzionera u periodu januar – novembar 2021. godine povećan je, za razliku od prvog polugodišta kada je povećanje bilo neznatno, dijelom i zbog većeg mortaliteta u prvom kvartalu. Ipak, u ovom periodu u FBiH broj penzionera je povećan za 1.441, dok je u Republici Srpskoj taj broj povećan za 4.691. Posmatrano prema godinama, bilježi se rekordno niski porast broja penzionera, što se može objasniti negativnim uticajem pandemije COVID-19 na ovu populaciju.¹⁶ Ako zbirno posmatramo za nivo Bosne i Hercegovine, možemo primijetiti da je povećanje broja penzionera od 6.366 u ovoj godini polovica povećanog broja penzionera iz prethodnih godina. Detalji su prikazani grafički na slici 7.

Slika 7. – Povećanje broja penzionera u BiH tokom prvih polugodišta

Izvor: Kreacija autora na osnovu podataka PIO/MIO FBiH i PIO RS

¹⁶ Federalni zavod za statistiku, (2021), Stanovništvo i registar, dostupno na: fzs.ba/index.php/publikacije/saopcenjapriopcenja/stanovnistvo-i-registar/

4 Analiza kretanja cijena i njihov uticaj na dohodak radnika

Uvod

Ekonomska kriza koju je prošle godine pokrenula pandemija COVID-19 je nešto što do sada nije viđeno, razlikujući se u uzrocima od dosadašnjih kriza. Kako bi pomogle svojim privrednicima i građanima, vlade mnogih zemalja su štampale veće količine novca. Globalni paket pomoći u svijetu na kraju je iznosio oko 10,4 triliona dolara. Štampanje novca i davanje građanima i nije imalo toliko efekta u kratkom roku zbog akumulacije finansijskih sredstava. Rast potražnje je danas toliko snažan da ponuda ne može u kratkom roku odgovoriti na sve zahtjeve tržišta, što je s procesom dekarbonizacije i rastućeg protekcionizma dovelo do visokih cijena energenata širom svijeta.

Rastuća inflacija je sada već problem gdje je u avgustu ove godine iznosila 5,3% u SAD-u, 4,1% u Njemačkoj, 3,2% u Velikoj Britaniji, 7,4% u Rusiji te 3,1% u Eurozoni. Dodatna zabrinutost se javlja i zbog očekivanja da bi rastuća inflacija mogla prisilno natjerati centralne banke mnogih zemalja da smanje pakete pomoći što može dovesti do nedovoljnog oporavka od uticaja pandemije COVID-19.

MMF je prije nekoliko dana objavio u svom izvještaju da smanjuje prognozu globalnog ekonomskog rasta, uz upozorenje da svijet ulazi u fazu inflatornog rizika, pozivajući centralne banke da budu „vrlo, vrlo oprezne“ i da poduzmu hitne mjere za pooštavanje monetarne politike ako se cjenovni pritisci nastave. Glavna prognoza MMF-a je da će inflacija naglo porasti do kraja godine, umjereno nastaviti rasti sredinom 2022. godine, a zatim će se vratiti na nivo prije pandemije. Drugim riječima, ako centralne banke budu trebale reagovati, možemo očekivati povećanje kamatnih stopa, kako bi se smanjila ponuda novca na tržištu.

Za očekivati je da će se i nestašice u snabdijevanju nastaviti i naredne godine, dijelom i zbog Delta varijante koronavirusa, koja one-mogućava povratak u staro normalno stanje. Znajući sve navedeno, period stagflacije više nije tako nemoguć.

U svrhu procjene uticaja promjene cijena na dohodak radnika, potrebno je analizirati sklonosti potrošnje stanovništva prema određenim kategorijama. Posljednja provedena anketa o potrošnji stanovništva iz 2015. godine bila je osnova za procjenu uticaja cijena na dohodak radnika. Prema ovim podacima, u prosjeku, jedno domaćinstvo u Bosni i Hercegovini mjesečno troši 437,80 KM za hranu i piće, dok su izdaci za neprehrambene proizvode i usluge iznosili 981,68 KM, što je prikazano i u tabeli 2. Iz ovih podataka se vidi da su ukupni mjesečni izdaci jednog domaćinstva iznosili 1.419,48 KM, te da se od tog iznosa 30,8% odnosi na hranu i piće, 9,4% na električnu energiju, plin, vodu i ostala goriva i 10% na prijevoz.¹⁷ Upravo su ovo kategorije koje su imale najveće promjene tokom posmatranog perioda, što je i predmet ove analize.

Na osnovu prikazanih podataka o potrošačkim sklonostima stanovništva moguće je zajedno s podacima o kretanjima cijena na tržištu utvrditi nivo promjena. U periodu januar 2019. – avgust 2021. najveće promjene u kretanjima cijena desile su se u kategorijama potrošnje stanovništva koje kumulativno čine 50,2% ukupnih mjesečnih izdataka, a to su hrana i piće, električna energija, plin, voda i ostala goriva, te prijevoz. Inflatorna kretanja koja su u rangu godišnjeg prosjeka do maksimalno četiri posto ne ostavljaju značajnije posljedice za ekonomiju jedne zemlje. Ipak, zbirni indeks kretanja cijena u Bosni i Hercegovini (CPI) za posmatrani period ukazuje da nije bilo inflatornih pritisaka i opšteg rasta cijena, što se vidi slici 1. Vrijednosti CPI-a u periodu januar 2019. – mart 2020. su bile pozitivne, kada zbog dolaska pandemije COVID-19 dolazi do pojave deflacije ili opšteg pada cijena. Početkom 2021. godine, CPI ponovno

17 Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, (2018), ANKETA o potrošnji kućanstva u Bosni i Hercegovini 2015, dostupno na: https://bhas.gov.ba/data/Publikacije/Bilteni/2018/CIS_01_2015_Y1_0_HR.pdf

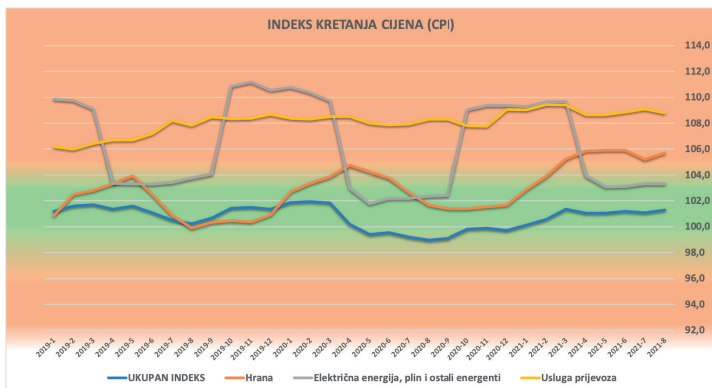
ima pozitivne vrijednosti koje su se kretale na nivou do dva posto. Razlog za niske vrijednosti CPI-a mogu se objasniti strukturom indeksa koji broji 619 različitih proizvoda. Upravo zbog velikog broja proizvoda, od kojih neki nisu toliko bitni za pojedine kategorije stanovništva, imamo pojavu da u Bosni i Hercegovini nema inflatornih pritisaka, iako je subjektivni dojam stanovništva da cijene svakodnevno rastu. Drugim riječima, pad vrijednosti pojedinih kategorija utiče i na pad vrijednosti opšteg indeksa. Na slici 8. dodatno su prikazani i drugi podindeksi koje prati Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, a koji su predmet ove analize.

Tabela 2. – Prosječni mjesečni izdaci domaćinstava prema kategorijama u 2015. godini

RB	PROIZVOD	Prosječni mjesečni izdaci (KM)	Struktura u postocima
1	Ukupno hrana i piće	437,80	30,8%
2	Duhan	34,04	2,4%
3	Odjeća i obuća	69,55	4,9%
4	Stanovanje	250,86	17,7%
5	Električna energija, plin, voda i ostala goriva	133,20	9,4%
6	Pokućstvo	63,47	4,5%
7	Zdravstvo	54,04	3,8%
8	Prijevoz	141,75	10,0%
9	Komunikacije	63,42	4,5%
10	Rekreacija i kultura	29,12	2,1%
11	Obrazovanje	7,84	0,6%
12	Ugostiteljske usluge	31,41	2,2%
13	Usluge smještaja	5,47	0,4%
14	Ostali proizvodi i usluge	97,50	6,9%
15	Ukupna neprehrana	981,67	69,2%
16	Ukupno	1.419,47	100,0%

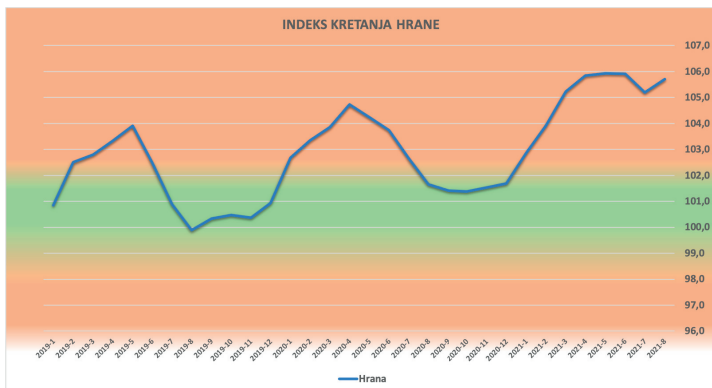
Izvor: Agencija za statistiku BiH

Slika 8. – Indeks kretanja cijena u Bosni i Hercegovini za period januar 2019. – avgust 2021.

Izvor: Agencija za statistiku BiH

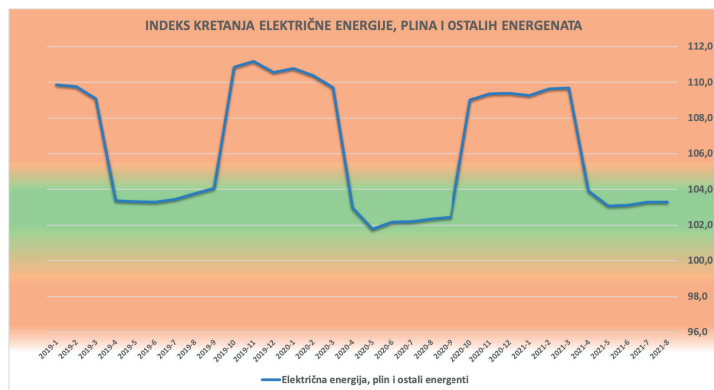
Slika 9. – Indeks kretanja cijena hrane u Bosni i Hercegovini za period januar 2019. – avgust 2021.

Izvor: Agencija za statistiku BiH

Radi jednostavnosti prikaza i preciznije analize, podindeksi navedeni na slici 8. prikazani su pojedinačno. Indeks kretanja hrane prikazan grafički na slici 9. ukazuje da je tokom 2019. godine bilo kratkotrajnog povećanja cijena nakon čega je došlo do stabilizacije do kraja godine. Ipak, početkom 2020. godine dolazi do snažnog rasta gdje je vrhunac zabilježen u aprilu 2020. godine, što se može objasniti prekidom u lancima distribucije širom svijeta i raznih teškoća u transportu proizvoda do krajnjih korisnika. Nakon stabilizacije indeksa kretanja hrane u 2020. godini, od početka 2021. godine dolazi ponovno do snažnog rasta cijena koje se od aprila 2021. godine kreću u prosjeku od blizu šest posto na mjesečnom nivou. Prosječno posmatrano prema godinama, u 2019. godini prosječni godišnji nivo kretanja indeksa hrane je iznosio 1,6%, u 2020. godini 2,7%, dok je trenutni prosjek u 2021. godini za period januar – avgust 5,1%.

Slika 10. – Indeks kretanja cijena električne energije, plina i ostalih energenata u Bosni i Hercegovini za period januar 2019. – avgust 2021.

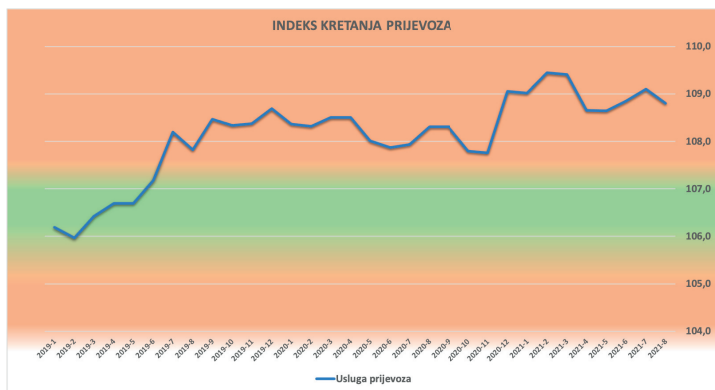

Izvor: Agencija za statistiku BiH

Za razliku od kretanja indeksa cijena hrane u Bosni i Hercegovini, indeks kretanja električne energije, plina i ostalih energenata sa slike 10. ukazuje na uticaj sezonskih kretanja. U periodu koji je predmet analize, može se vidjeti da postoje snažan rast nivoa kretanja indeksa od oktobra do aprila, nakon čega vrijednost indeksa pada i zadržava isti nivo sve do oktobra. Tokom ljetnih mjeseci vrijednost ovog indeksa se kreće u nivou do četiri posto, da bi nakon toga vrijednost u prosjeku bila blizu granice od 10%. Ipak, posmatrano prema godinama, može se vidjeti da je tokom 2019. godine prosječni rast indeksa kretanja energije iznosio 6,9%, tokom 2020. godine šest posto, da bi za prvih osam mjeseci 2021. godine iznosio 5,7%. Treba napomenuti da će se vrijednost indeksa za ovu godinu povećati kao posljedica sezonskih kretanja.

Treći podindeks, koji je predmet ove analize, odnosi se na kretanja cijene prijevoza u Bosni i Hercegovini. Analiza podataka kretanja ovog indeksa ukazuje na tri cjeline. Prvi nivo kretanja odnosi se na prvu polovicu 2019. godine kada iz prihvatljive zone dolazi do rasta ovog indeksa. U drugoj fazi od, polovine 2019. godine do kraja 2020. godine, rast je relativno stabilan, iako značajno visok u rangu od oko osam posto na mjesečnom nivou. U trećoj fazi, koja kreće od decembra 2020. godine dolazi do rasta kretanja na mjesečnom nivou od devet posto. Trenutna kretanja na svjetskom tržištu, problemi u vezi s energetske šokom širom svijeta, ukazuju da će doći do značajnijeg rasta cijene energenata, što će se odraziti i na troškove prijevoza, a time i na porast indeksa. Analiza prosjeka prema godinama ukazuje da je tokom 2019. godine prosječni godišnji rast indeksa kretanja prijevoza iznosio 7,4%, tokom 2020. godine 8,2%, a do sada u 2021. godini čak devet posto. Detalji su prikazani grafički na slici 11.

Slika 11. – Indeks kretanja cijena prijevoza u Bosni i Hercegovini za period januar 2019. – avgust 2021.

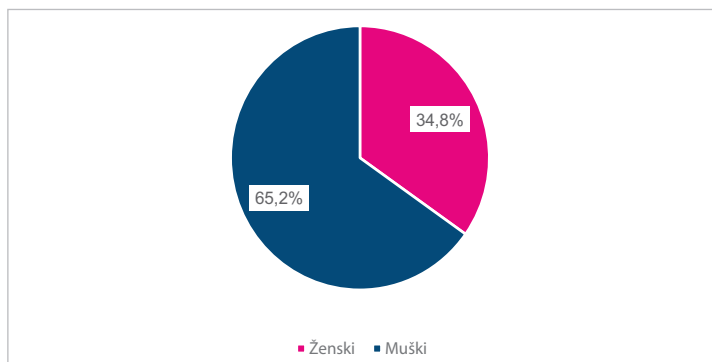
Izvor: Agencija za statistiku BiH

5

Istraživanje stavova o porezima i neporeznim davanjima u BiH

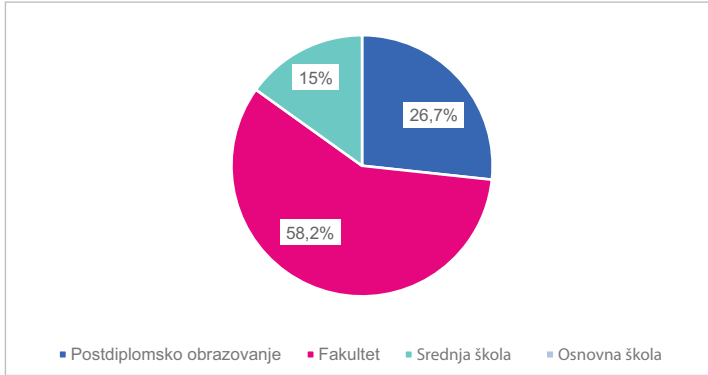
U okviru ovog izvještaja provedeno je istraživanje stavova građana o porezima i neporeznim davanjima u BiH. Kao instrument za prikupljanje podataka korišten je originalno kreirani anketni upitnik, a anketiranje je provedeno u decembru 2021 godine. U istraživanju je korišten prigodan uzorak (272 ispitanika) uz primjenu CAWI i MAWI metode. Upitnik se sastoji od dva dijela. U prvom dijelu sadrži pitanja koja se odnose na sociodemografske karakteristike ispitanika (spol, dob, nivo obrazovanja, nivo ličnih prihoda i radni status). Drugi dio upitnika sadrži 17 tvrdnji koje se odnose na stavove o porezima i neporeznim davanjima u BiH. Stavovi ispitanika su mjereni uz korištenje petostepene Likertove skale (od 1: „apsolutno se ne slažem“, do 5: „apsolutno se slažem“). Pouzdanost mjerne skale je utvrđena izračunom Cronbach's Alpha koeficijenta koji iznosi 0,76. Ova vrijednost ukazuje na prihvatljivost mjerne skale u smislu njene pouzdanosti i unutrašnje saglasnosti. Struktura uzorka, s obzirom na spol i nivo obrazovanja, prikazana je na slici 1 i slici 2.

Slika 1. Struktura uzorka prema spolu ispitanika

Izvor: Autori

Slika 2. Struktura uzorka prema nivou obrazovanja ispitanika

Izvor: Autori

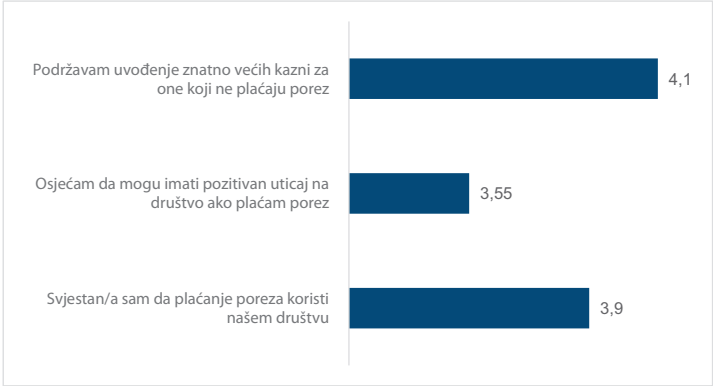
Percepcija poreza u BiH

U ovom dijelu istraživanja smo analizirali stavove ispitanika u odnosu na značaj i nužnost plaćanja poreza, visinu poreskih stopa u BiH i stavove o promjeni poreza u BiH.

Na slici 3 su prikazane srednje vrijednosti odgovora ispitanika o značaju i nužnosti plaćanja poreza.

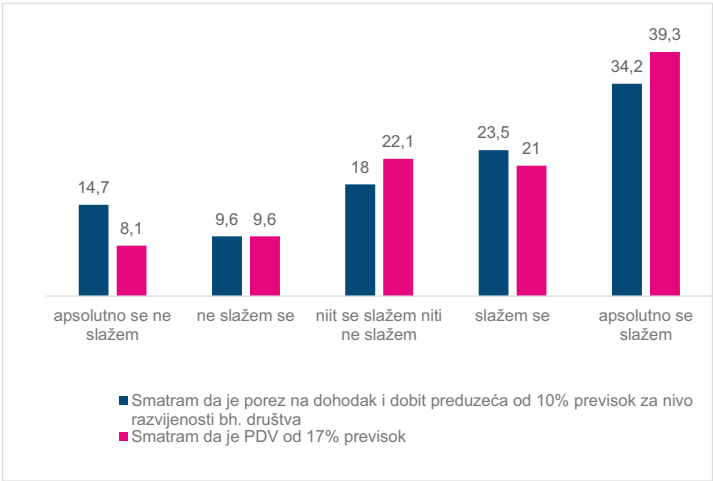
Vidimo da ispitanici pokazuju najviši stepen slaganja sa tvrdnjom: „Podržavam uvođenje znatno većih kazni za one koji ne plaćaju porez“ (4,1), dok se s druge strane najmanje slažu sa tvrdnjom: „Osjećam da mogu imati pozitivan uticaj na društvo ako plaćam porez“ (3,55).

Slika 3. Srednje vrijednosti percepcije ispitanika o značaju i nužnosti plaćanja poreza

Izvor: Autori

Slika 4. Frekvencije odgovora ispitanika (u %) u odnosu na percepciju visine poreskih stopa

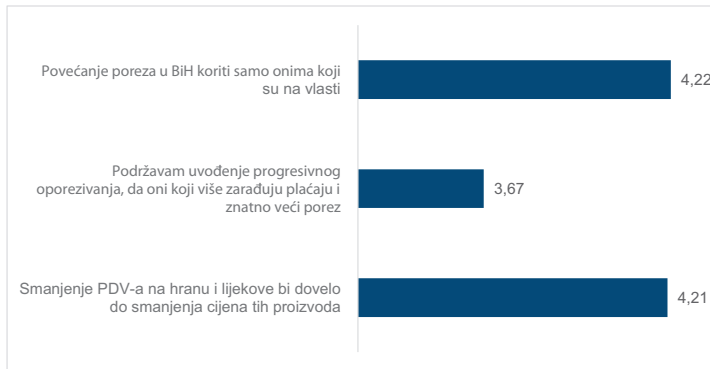

Izvor: Autori

Slika 4 pokazuje da se više od pola ispitanika slaže s tvrdnjom da je porez na dohodak i dobit preduzeća (56,3%) te PDV (60,4%) previsok, pri čemu srednje vrijednosti odgovora ispitanika pokazuju da oni porez na dohodak i dobit preduzeća percipiraju u manjoj mjeri kao previsok (3,53) u odnosu na percepciju stope PDV-a kao previ-soke (3,74).

Na slici 5 su prikazane srednje vrijednosti odgovora ispitanika u odnosu na promjene poreskih stopa u BiH.

Slika 5. Srednje vrijednosti percepcije ispitanika o promjenama poreskih stopa u BiH

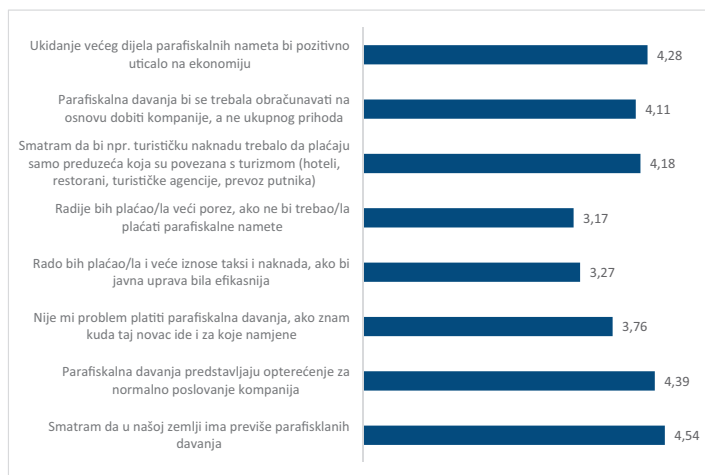
Izvor: Autori

Prikazani rezultati pokazuju da ispitanici, iako podržavaju uvođenje progresivne stope oporezivanja dohotka i smanjenja PDV-a na pojedine namirnice, ipak više podržavaju smanjenje PDV-a na pojedine namirnice (hrana i lijekovi), pri čemu očekuju smanjenje cijena tih proizvoda (4,21), u odnosu na uvođenje progresivne stope oporezivanja (3,67). Ono što je kontradiktorno ovim nalazima, jeste visok stepen slaganja sa tvrdnjom: „Povećanje poreza u BiH koriti samo onima koji su na vlasti“ (4,22).

Percepcija neporeznih davanja u BiH

U ovom segmentu istraživanja ispitivani su stavovi ispitanika o neporeznim davanjima (tzv. parafiskalnim nametima) u BiH. Kako se vidi na slici 6 upitnik je sadržavao osam tvrdnji koje se odnose na percepciju neporeznih davanja.

Slika 6. Srednje vrijednosti percepcije ispitanika o neporeznim davanjima u BiH

Izvor: Autori

Rezultati prikazani na slici 6 pokazuju da se najviše srednje vrijednosti odgovora ispitanika odnose na tvrdnje: „Smatram da u našoj zemlji ima previše parafiskalnih davanja“ (4,54), „Parafiskalna davanja predstavljaju opterećenje za normalno poslovanje kompanija“ (4,39) i „Ukidanje većeg dijela parafiskalnih nameta bi pozitivno uticalo na ekonomiju“ (4,28). Ovo ukazuje na izuzetno lošu percepciju kada je riječ o broju neporeznih davanja u BiH i njihov uticaj na poslovanje preduzeća. S druge strane, najniže srednje vrijednosti odgovora ispitanika smo imali kod tvrdnji: „Radije bih plaćao veći porez, ako ne bih trebao plaćati parafiskalne namete“ (3,17) i „Rado bih plaćao/la i veće iznose taksi i naknada, ako bi javna uprava bila efikasnija“ (3,27).

bih plaćao i veće iznose taksi i naknada, ako bi javna uprava bila efikasnija" (3,27). Kada je riječ o načinu obračuna parafiskalnih davanja, ispitanici značajno podržavaju obračun na temelju dobiti, a ne prihoda, te plaćanje pojedinih vrsta naknada samo od strane privrednih subjekata za čiju se djelatnost pomenute naknade odnose.

Uticaj sociodemografskih obilježja na stavove ispitanika

U ovom dijelu rada je pomoću One-way ANOVA i t-testa nezavisnih uzoraka ispitivana značajnost razlika između odgovora ispitanika s obzirom na njihova socio-demografska obilježja (spol, životna dob, nivo obrazovanja, nivo ličnih prihoda i radni status).

Uticaj spola na stavove ispitanika

U tabeli 1 su prikazani statistički signifikantni rezultati t-testa nezavisnih uzoraka u vezi s ispitivanim stavovima ispitanika prema spolu na nivou značajnosti $p < 0,05$. Vidimo da ispitanici prema spolu signifikantno razlikuju u odnosu na samo dvije tvrdnje, i to one koje se odnose na percepciju visine poreznih stopa, pri čemu se ispitanici ženskog spola signifikantno više slažu sa tvrdnjama; „Smatram da je porez na dohodak i dobit preduzeća od 10% previsok za nivo razvoja bh. društva“; i: „Smatram da je PDV od 17% previsok“.

Tabela 1. T-test nezavisnih uzoraka (stavovi ispitanika prema spolu)

Tvrdnje	Sig. (2-tailed)	Sr. vrijednost	
		Ženski	Muški
Smatram da je porez na dohodak i dobit preduzeća od 10% previsok za nivo razvoja bh. društva	0,003	3,85	3,36
Smatram da je PDV od 17% previsok	0,006	4,02	3,59

Izvor: Autori

Uticaj životne dobi na stavove ispitanika

Pomoću jednofaktorske analize varijanse (ANOVA) istražen je uticaj životne dobi na stavove ispitanika o porezima i neporeznim davanjima u BiH. Ispitanici su podijeljeni u četiri kategorije s obzirom na životnu dob (21 – 30, 31 – 40, 41 – 50 i preko 50 godina). Rezultati pokazuju da nema statistički značajnih razlika na nivou značajnosti $p<0,05$ u stavovima ispitanika s obzirom na posmatrane kategorije koje se odnose na životnu dob.

Uticaj radnog statusa na stavove ispitanika

Pomoću jednofaktorske analize varijanse (ANOVA) istražen je uticaj radnog statusa na stavove ispitanika o porezima i neporeznim davanjima u BiH. Ispitanici su podijeljeni u pet kategorija s obzirom na radni status (student, zaposlenik, vlasnik, freelancer i nezaposlen). Rezultati analize su prikazani u tabeli 2. Utvrđena je statistički značajna razlika na nivou značajnosti $p<0,05$ za tvrdnju: „Osjećam da mogu imati pozitivan uticaj na svoje društvo ako plaćam porez” između zaposlenika i freelancera pri čemu zaposlenici imaju veći nivo slaganja s ovom tvrdnjom.

Tabela 2. ANOVA (stavovi ispitanika prema radnom statusu)

	ANOVA	Post hoc test		
		Sr. vrijednost		
Tvrdnje	Sig.	Zaposlenik/ ca	Freelancer	Sig
Osjećam da mogu imati pozitivan uticaj na svoje društvo ako plaćam porez	0,028	3,62	2,25	0,018

Izvor: Autori

Uticaj nivoa obrazovanja na stavove ispitanika

Pomoću jednofaktorske analize varijanse (ANOVA) istražen je uticaj nivoa obrazovanja na stavove ispitanika o porezima i neporeznim davanjima u BiH. Ispitanici su podijeljeni u tri kategorije s obzirom na njihov nivo obrazovanja (SSS, fakultetsko i postdiplomsko obrazovanje). Rezultati analize su prikazani u tabeli 3. i pokazuju da je utvrđena statistički značajna razlika na nivou značajnosti $p < 0,05$ za tvrdnju: „Osjećam da mogu imati pozitivan uticaj na svoje društvo ako plaćam porez” između ispitanika sa SSS i fakultetskim obrazovanjem, pri čemu ispitanici s fakultetskim obrazovanjem imaju veći nivo slaganja s ovom tvrdnjom.

Tabela 3. ANOVA (stavovi ispitanika nivou obrazovanja)

	ANOVA	Sr. vrijednost		
	Sig.	SSS	Fakultet	Sig
Tvrdnje				
Svjestan/a sam da plaćanje poreza koristi našem društvu	0,29	3,45	4,01	0,022

Izvor: Autori

Uticaj nivoa ličnih primanja na stavove ispitanika

Pomoću jednofaktorske analize varijanse (ANOVA) istražen je nivo ličnih primanja na stavove ispitanika o porezima i neporeznim davanjima u BiH. Ispitanici su podijeljeni u tri kategorije s obzirom na nivo godišnjih primanja (do 10.000 KM, 10.001 – 20.000 KM i preko 20.000 KM). Rezultati analize su prikazani u tabeli 4 i oni pokazuju da je utvrđena statistički značajna razlika na nivou značajnosti $p < 0,05$ za tvrdnju: „Podržavam uvođenje progresivnog oporezivanja, da oni koji više zarađuju plaćaju i znatno veći porez” između ispitanika s godišnjim primanjima 10.001 – 20.000 KM i onih s preko 20.000 godišnjih primanja, pri čemu ovi prvi imaju veći nivo slaga-

nja s ovom tvrdnjom. Također, statistički značajna razlika na nivou značajnosti $p < 0,05$ pokazana je za tvrdnju: „Smatram da je PDV od 17% previsok“ između ispitanika s godišnjim primanjima do 10.000 KM i onih s preko 20.000 godišnjih primanja, pri čemu oni s nižim nivoom prihoda pokazuju veći nivo slaganja s ovom tvrdnjom.

Tabela 2. ANOVA (stavovi ispitanika prema nivou ličnih primanja)

Tvrdnje	ANOVA		Sr. vrijednost	
	Sig.	10.001-20.000	preko 20.000	Sig
Podržavam uvođenje progresivnog oporezivanja, da oni koji više zarađuju plaćaju i znatno veći porez	0,001	4,07	3,35	0,001
		do 10.000	preko 20.000	
Smatram da je PDV od 17% previsok	0,018	4,00	3,51	0,044

Izvor: Autori

Diskusija i zaključci

Ovo istraživanje je provedeno u vremenu kada je u FBiH aktualizirano pitanje fiskalne politike, kroz iznesene prijedloge entitetske vlade za uvođenje progresivne poreske stope, oporezivanje dividende, značajnije oporezivanje freelancera, oporezivanje prijevoza i toplog obroka itd. To je izazvalo nepodijeljene osude javnosti, što je dovelo do povlačenja prijedloga. Cijeneći aktuelnost teme, kroz ovo istraživanje smo nastojali ispitati stavove javnosti u odnosu na poreze i neporeska davanja u BiH. Važno je napomenuti da se ispitanici veoma malo razlikuju u svojim stavovima bez obzira na njihove sociodemografske karakteristike. Određene razlike koje ipak postoje će biti posebno naglašene.

Rezultati istraživanja pokazuju da su građani u BiH ipak svjesni značaja poreza, potrebe njihovog plaćanja i koristi koje oni omogućavaju cijelom društvu. Zanimljiv je nalaz da freelanceri statistički signifikantno manje percipiraju pozitivan uticaj ličnog plaćanja poreza na društvo u odnosu na kategoriju zaposlenika. Ovaj nalaz se može vjerovatno povezati sa činjenicom da se na ugovore o djelu obračunava oko 17% poreza i doprinosa, pri čemu platiodci nemaju nikakva prava po osnovu zdravstvenog i penzionog osiguranja. Također, ispitanici s fakultetskim nivoom obrazovanja statistički značajno više percipiraju korisnost poreza za društvo u odnosu na ispitanike sa SSS.

Kada je riječ o percepciji visine poreza na dohodak i dobit preduzeća te visine PDV-a, ispitanici u određenoj mjeri pokazuju saglasnost da su ovi porezi previsoki, ali značajan udio ispitanika koji su u odgovorima bili neopredijeljeni možda pokazuje da nemaju jasan stav o tome. Iako su stope kako poreza na dohodak i dobit preduzeća tako i PDV-a realno među najnižima u okruženju, a naročito u poređenju sa zemljama EU, ispitanici ipak stopu PDV-a percipiraju više kao previsoku u odnosu na porez na dohodak i dobit. Naravno, ovo se može posmatrati s aspekta bihevioralne ekonomije kao očekivano, jer ljudi bilo kakve gubitke ili troškove percipiraju znatno izraženije u odnosu na dobitke. Interesantno je da ispitanici ženskog spola percipiraju obje poreske stope signifikantno kao previsoke u odnosu na ispitanike muškog spola. Također, ispitanici iz najniže kategorije ličnih primanja percipiraju signifikantno više stopu PDV-a kao previsoku u odnosu na ispitanike iz najviše kategorije ličnih primanja. Ove nalaze je moguće objasniti činjenicom da je PDV ipak „vidljiviji“ porez koji svakodnevno osjetimo kroz kupovinu namirnica, što se ipak najviše odražava kod osoba s nižim nivoom primanja, a također osobe ženskog spola u principu su te koje češće obavljaju svakodnevne kupovine za domaćinstvo. Ovakav doživljaj je vjerovatno u današnjem vremenu naglašeniji i zbog pojave inflacije, koja se najizraženije pokazuje kroz cijene osnovnih životnih namirnica. Stoga ne iznenađuje da ispitanici u velikoj mjeri podržavaju smanjenje stope PDV-a na životne namirnice i lijekove

izražavajući očekivanje da bi to dovelo do smanjenja cijena ovih proizvoda. Kada je riječ o porezu na dohodak, ispitanici manje podržavaju uvođenje progresivnog oporezivanja u odnosu na podršku smanjenju PDV-a, pri čemu, očekivano, oni s nižim nivoom ličnih primanja snažnije podržavaju tu ideju u odnosu na ispitanike koji pripadaju kategoriji s najvišim nivoom ličnih primanja. Iako smo ranije naveli da ispitanici ipak shvataju značaj poreza i njihovu korist za društvo, te u određenoj mjeri podržavaju uvođenje progresivnog oporezivanja, ipak s druge strane rezultati istraživanja sugeriraju postojanje velikog stepena nepovjerenja u nositelje vlasti, budući da ispitanici smatraju da povećanje poreza koristi samo onima koji su na vlasti.

Kada je riječ o neporeznim davanjima, koja se često u medijima nazivaju parafiskalni nameti, ispitanici pokazuju izraženo negativan stav prema ovoj vrsti davanja. To se odnosi na percepciju da je njihov broj preveliki i da predstavljaju opterećenje za poslovanje preduzeća u BiH. Također, ispitanici izrazito pozitivno ocjenjuju potencijalne efekte ukidanja većeg dijela neporeznih davanja na poslovanje preduzeća te pozitivno gledaju na promjene modela plaćanja naknada. To uključuje obračun svih naknada na temelju ostvarene dobiti preduzeća, a ne ukupnog godišnjeg prihoda, kao i plaćanje specifičnih naknada samo od strane pravnih subjekata koji djeluju u sektoru na koji se ta naknada odnosi (npr. plaćanje naknade za turizam bi bila obaveza samo privrednih subjekata iz oblasti turizma, poput hotela, restorana, turističkih agencija, prijevoza putnika i sl). Još jedan dokaz nezadovoljstva radom institucija predstavlja nalaz da 45,6% ispitanika pokazuje spremnost plaćanja viših iznosa taksi i naknada ukoliko bi to značilo efikasniju javnu upravu.

6

Preporuke

Shodno ekonomskim dešavanjima u trećem kvartalu ove godine, moguće je formulisati nekoliko preporuka za donosiocce odluka:

- Potrebno je unaprijediti postojeće prakse vakcinacije širom Bosne i Hercegovine. Konkretno, ovo uključuje formiranje sistema poticaja za vakcinaciju, zatim olakšavanje postupka vakcinacije i eliminaciju redova čekanja, kao i iskrenu i otvorenu komunikaciju o značaju vakcinacije za što brži izlazak iz postojeće krize. Potrebno je raditi zajedno s poslodavcima kako bi se povećao broj vakcinisanih radnika. Odgovornost za ove mjere snose krizni štabovi na različitim nivoima vlasti.
- Nužno je formirati radno tijelo na državnom nivou koje će razmatrati pitanje članstva Bosne i Hercegovine u okviru inicijative Otvoreni Balkan. Ovo radno tijelo treba da prati dešavanja u vezi s inicijativom Otvoreni Balkan te da predloži rješenja u formi (ne)pridruživanja ovoj inicijativi.
- Nužno je da se aktiviraju sistemi robnih rezervi s ciljem zaštite marginaliziranih dijelova populacije. Tu se prije svega misli na sve one koji imaju minimalna primanja ili su nezaposleni i socijalno ugroženi.

Kada je riječ o primarnom istraživanju, u nastavku ćemo prezentirati nekoliko osnovnih zaključaka i preporuka koje se mogu izvesti na osnovu rezultata ovog istraživanja:

- Poreske stope uglavnom među stanovništvom doživljavaju se kao previsoke s obzirom na to da one znače gubitak i trošak koji ljudi percipiraju više od dobitaka. To se naročito odnosi na PDV, kao „vidljiv“ porez na čiju su visinu posebno osjetljivi oni koji ga svakodnevno percipiraju kroz kupovinu životnih namirnica, na što su posebno osjetljivi oni s najnižim nivoom ličnih primanja i osobe ženskog spola. To ukazuje da bi vlasti, ako već žele postići pozitivnu socijalnu

reakciju, trebale da, umjesto promoviranja uvođenja progresivne stope poreza, koja znači veće oporezivanje onih koji zarađuju više, razmišljaju o smanjenju stope PDV-a na osnovne životne namirnice i lijekove.

- Građani su svjesni značaja, potrebe i koristi poreza. Međutim, oni istovremeno iskazuju negativan stav spram poreza i neporeznih davanja, a on je posljedica, pored osjećaja gubitka, netransparentnosti u njihovom trošenju, služenju poreza samo elitama na vlasti i neefikasnosti javne uprave koja se finansira iz poreznih i neporeznih davanja. Znatno viši nivo transparentnosti trošenja budžetskih sredstava na svim nivoima vlasti i efikasnija javna uprava su preduslov da se u budućnosti govori o promjenama fiskalnog sistema. Građani i privreda moraju jasno vidjeti koristi od potencijalnog povećanja poreza u budućnosti.
- Ukidanje većeg dijela parafiskalnih nameta se percipira kao veliko olakšavanje poslovanja poslovnih subjekata. Takvom odlukom bi vlasti kreirale veoma dobru poruku u smjeru bolje percepcije cijelog poslovnog okruženja, što bi svakako rezultiralo u srednjem roku kroz povećanu poslovnu dinamiku koja bi nadoknadila prihode javnog sektora koji bi se takvom odlukom kratkoročno umanjili.
- Parafiskalni nameti moraju biti realno obračunavani na bazi dobiti preduzeća i trošeni isključivo u svrhe za koje su namijenjeni. Parafiskalna davanja moraju biti sektorska, u smislu plaćanja i trošenja sredstava, pri čemu je bitno da se efekti osjećaju na cijeloj teritoriji na kojoj se ova sredstva prikupljaju.

7 Zaključak

Ključni izazovi bosanskohercegovačke ekonomije u trećem kvartalu 2021. godine su se odnosili na energetske krizu, zatim cjenovne nestabilnosti, ali i političke krize, kao i sveopštu neizvjesnost u vezi Covid-19. Stopa vakcinisanih je još uvijek niska, što determiniše loše ekonomske prognoze, naročito od strane međunarodnih organizacija koje se bave navedenim.

Najveći izazov trećeg kvartala se odnosi na kontinuirana poskupljenja. Prema podacima iz Ankete o potrošnji domaćinstava u Bosni i Hercegovini, izdaci jednog domaćinstva iznosili su 1.419,48 KM, te od ovog iznosa 30,8% se odnosi na hranu i piće, 9,4% na električnu energiju, plin, vodu i ostala goriva, te 10% na prijevoz. Prosječno posmatrano prema godinama, u 2019. godini, prosječni godišnji nivo kretanja indeksa hrane je iznosio 1,6%, u 2020. godini 2,7%, dok je trenutni prosjek u 2021. godini za period januar – avgust 5,1%. Usporedba kretanja cijena u 2021. godini s cijenama u 2019. godini pokazuje da je u toku 2,5 godine došlo do značajnijeg povećanja cijena mnogih namirnica, što u konačnici smanjuje realnu kupovnu moć stanovništva, pogotovo radnika s manjim primanjima. Shodno navedenom, potrebno je usmjeriti politike s ciljem stabilizacije tržišnih prilika, kao i aktiviranja mehanizma robnih rezervi za zaštitu najugroženijih.

Ekonomske oporavak Bosne i Hercegovine, prema svim pokazateljima, je nastavljen. Izvoz iz Bosne i Hercegovine je porastao, kao i uvoz, što ukazuje na vraćanje optimizma na tržište. Zabrinjava pojava inflacije. Zaposlenost u Bosni i Hercegovini je nastavila rast tokom 2021. godine, ali još uvijek nije dostignut nivo zaposlenosti prije samog izbijanja pandemije.

U okviru izvještaja je urađeno istraživanje o porezima i neporeznim davanjima u Bosni i Hercegovini. Ovo istraživanje je posebno aktuelno u jeku rasprava o reformama fiskalnog opterećenja na rad u entitetu FBiH.

Rezultati istraživanja pokazuju da su građani u BiH ipak svjesni značaja poreza, potrebe njihovog plaćanja i koristi koje oni omogućavaju cijelom društvu. Kada je riječ o percepciji visine poreza na dohodak i dobit preduzeća te visine PDV-a, ispitanici u određenoj mjeri pokazuju saglasnost da su ovi porezi previsoki, ali značajan udio ispitanika koji su u odgovorima bili neopredijeljeni možda pokazuje da nemaju jasan stav o tome. Iako su stope kako poreza na dohodak i dobit preduzeća tako i PDV-a realno među najnižima u okruženju, a naročito u poređenju sa zemljama EU, ispitanici ipak stopu PDV-a percipiraju više kao previsoku u odnosu na porez na dohodak i dobit.

Kada je riječ o neporeznim davanjima, koja se često u medijima nazivaju parafiskalni nameti, ispitanici pokazuju izraženo negativan stav prema ovoj vrsti davanja. To se odnosi na percepciju da je njihov broj preveliki i da predstavljaju opterećenje za poslovanje preduzeća u BiH. Također, ispitanici izrazito pozitivno ocjenjuju potencijalne efekte ukidanja većeg dijela neporeznih davanja na poslovanje preduzeća te pozitivno gledaju na promjene modela plaćanja naknada.

Možda, upravo zbog toga domaći političari sve više fokusiraju svoje inicijative ka ukidanju određenih neporeznih davanja ili praksi subvencioniranja troškova istih, kako je implementirano u Tuzlanskom kantonu. Autori izvještaja pozdravljaju i ohrabruju ove inicijative.

8

Izvori

- Akta.ba, (2021), Bečki institut popravio prognoze za BiH - ekonomski rast 3,7 posto, dostupno na: <https://www.akta.ba/kapital/becki-institut-popravio-prognoze-za-bih-ekonomski-rast-37-posto/140905> (11. 12. 2021.)
- IMF, (2021), Bosnia and Herzegovina, dostupno na: <https://www.imf.org/en/Countries/BIH>
- Indikator, (2021), EBRD poboljšao prognoze za ekonomski rast BiH, dostupno na: <https://indikator.ba/Vijest.aspx?p=1&id=33082&naslov=EBRD+poboljšao+prognoze+za+ekonomski+rast+BiH>
- Klix, (2021), Kamatne stope u BiH ni u narednom periodu neće rasti, dostupno na: <https://www.klix.ba/biznis/privreda/kamatne-stope-u-bih-ni-u-narednom-periodu-nece-rasti/211013112>
- Raiffeisen bank, (2021), Očekivani realni ekonomski rast u BiH u 2021. godini minimalno 3% u odnosu na prošlu godinu, dostupno na: <https://raiffeisenbank.ba/vijesti/ocekivani-realni-ekonomski-rast-u-bih-u-2021-godini-minimalno-3-u-odnosu-na-proslu-godinu>
- Softić I., (2021), Friscia: Prošlo vrijeme za priču, vrijeme za djela u bh. ekonomiji, dostupno na: <https://balkans.aljazeera.net/teme/2021/10/24/eib-proslo-vrijeme-za-pricu-vrijeme-za-djela-u-bh-ekonomiji> (10. 12. 2021.)
- US Department of State, 2021 Investment Climate Statements: Bosnia and Herzegovina, dostupno na: <https://www.state.gov/reports/2021-investment-climate-statements/bosnia-and-herzegovina/>
- World bank group, (2021), Western Balkans Regular Economic Report, No.20, Greening the Recovery, dostupno na: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/900381634670558017/pdf/Greening-the-Recovery.pdf> (11. 10. 2021.)
- World Economic Forum, (2021), 136 countries have agreed to a global minimum tax rate. Here's what it means, dostupno na: <https://www.weforum.org/agenda/2021/11/global-minimum-tax-rate-deal-signed-countries/> (11. 11. 2021.)

